

УДК 347.92

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Олег ТКАЧУК,

кандидат юридичних наук, доцент,

суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, вчений секретар Науково-консультативної ради суду

SUMMARY

In the article the modern problems of justice in civil proceedings in Ukraine. The author proves that justice – a complex and multifaceted social phenomenon. Its forms and methods, functions, ways to implement improved along with changes in the types of social and political order. Defines justice in the interpretation of various researchers explored various conceptual approaches to understanding the essence of justice, examined contemporary issues of justice in civil proceedings, are their causes. Obviously, the complexity and ambiguity of understanding the semantic structures “judge rightly” associated primarily with a different meaning, which is invested and invest in a multifaceted phenomenon as a “right”. One of the problems of justice play in the practice of the courts, according to the authors, is that the concept of “right” (objective law) and “law” are related as whole and partial – law – the only part of the law, since the law is the epitome of originality our country, its traditions and culture are only partially embodied in law.

Key words: justice, judiciary, civil litigation, civil litigation problems.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено сучасні проблеми здійснення правосуддя в цивільному судочинстві України. Визначається поняття «правосуддя» в інтерпретації різних науковців, досліджуються різні концептуальні підходи до розуміння сутності правосуддя. Розглядаються сучасні проблеми здійснення правосуддя в цивільному судочинстві, виявляються причини їх виникнення. Зроблено висновок, що стан здійснення судочинства потребує підвищення якості й ефективності та невідкладних заходів, спрямованих на пошук шляхів вирішення таких проблем, як забезпечення рівного доступу до правосуддя, справедливого вирішення судових справ, ухвалення зрозумілих і очікуваних обґрунтованих судових рішень. Між тим, правосуддя – більше ніж мета. Воно уособлює все надбання національних правових традицій, правової культури, моралі. «Судити по праву» в цивільному судочинстві означає розглядати й вирішувати цивільні справи об'єктивно, неупереджено, справедливо, у точній відповідності до вимог правого закону. Тому перспективами подальших наукових досліджень убачаються кроки, спрямовані на дослідження етапів і механізмів наближення українського судочинства до європейських стандартів і гармонізації національного й загальноєвропейського законодавства.

Ключові слова: правосуддя, судова влада, цивільне судочинство, цивільний процес, проблеми.

Постановка проблеми. Конституція України проголошує, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [1]. Виходячи з цього конституційного положення, можна стверджувати, що судова влада займає рівнозначне становище поряд із законодавчою й виконавчою гілками державної влади. Вона виконує особливі, лише їй притаманні функції, отже, вирізняється з-поміж інших гілок влади наявністю виключних повноважень щодо здійснення правосуддя.

Однією з найважливіших ознак легітимності судової влади в її сучасному розумінні є те, що вона реалізується виключно шляхом здійснення правосуддя. Такий висновок можна, зокрема, зробити на основі аналізу положень ст. ст. 124, 127 Конституції України, у яких ідеться про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та професійними суддями [1]. Однак в умовах сьогодення складно говорити про те, що цивільне судочинство здійснюється виключно у формі правосуддя, що значною мірою зумовлено недосконалістю окремих норм цивільного процесуального законодавства. В обґрунтування цього твердження варто навести факт неповної відповідності положень Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) Рекомендаціям Комітету Міністрів Ради Європи № R (81) 7 щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя, від 14 травня 1981 р. [2], Рекомендаціям № R (84) 5 Комітету Міністрів країнам-членам щодо принципів цивільного судочинства,

спрямованих на вдосконалення судової системи, від 28 лютого 1984 р. [3] тощо. Крім того, виникають інші проблеми теоретичного і практичного характеру, що стають на заваді реалізації основних принципів правосуддя в цивільному судочинстві, таких як доступність судового захисту, своєчасність розгляду цивільних справ тощо. У зв'язку з цим виникає необхідність у ґрунтовному аналізі сучасних проблем здійснення правосуддя в цивільному судочинстві України, щоб у перспективі визначити шляхи їх вирішення.

Актуальність теми. Окремі аспекти проблем правосуддя досліджували такі науковці, як А.М. Бернюков, В.С. Бігун, О.М. Василенко, О.В. Колісник, Ю.П. Лобода, І.Є. Марочкін, Б.В. Малишев, С.П. Погребняк, О.Є. Рязанцев та ін. Зокрема, філософське й теоретичне осмислення правосуддя ґрунтовно досліджувалось у колективній монографії А.М. Бернюкова, В.С. Бігуна, С.П. Погребняка та ін., а також в індивідуальній монографії В.С. Бігуна. Правосуддя як цінність судової влади розглядав І.Є. Марочкін. Науковці О.В. Колісник в О.Є. Рязанцев вивчали проблеми здійснення цивільного судочинства, у тому числі застосування в ньому принципів правосуддя. Між тим, на сьогодні практично відсутні актуальні дослідження, присвячені проблемам здійснення правосуддя під час розгляду цивільних справ, що зумовлює актуальність запропонованої теми.

Метою статті є визначення й аналіз проблем здійснення правосуддя в цивільному судочинстві. Для виконання поставленої мети планується виконати такі завдання: визначити поняття правосуддя; розглянути різні

концептуальні підходи до розуміння сутності правосуддя; проаналізувати положення цивільного процесуального законодавства; виявити проблеми, що виникають у зв'язку зі здійсненням правосуддя під час розгляду цивільних справ судами України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правосуддя – складне й багатогранне соціальне явище. Його форми та методи, функції, способи здійснення вдосконалювалися разом зі змінами типів соціально-політичного устрою.

Перші письмові настанови щодо належного здійснення правосуддя містяться в ієрогліфічних написах на стінах гробниць візирів з описом їхніх специфічних судових повноважень і деталізацією судової процедури. Вони належать до епохи фараонів XVIII-XIX династій Стародавнього Єгипту (XVIII-XVI ст. до Р. Х.). Так, у написі, відомому сучасній науці як «Призначення візира», міститься думка про необхідність справедливого, неупередженого суду: «Ось досягнеш ти успіху, виконуючи свою посаду, вчинюючи правосуддя. Ось те, чого бажають, це здійснення правосуддя в речення візира». Настави щодо додержання встановленої форми й процедури здійснення правосуддя містяться в написах, відомих як «Посадова інструкція візиру» та «Про службові обов'язки візира». Цінні вказівки про те, що правителі Стародавнього Єгипту усвідомлювали вирішальне значення правосуддя для стабілізації відносин у суспільстві, містить, зокрема, Указ фараона Хоремхеба (XIV ст. до Р. Х.) [4, с. 46–47].

Варто зазначити, що в наукових дискурсах на сьогодні немає єдності щодо змісту правосуддя. Одні вчені доводять, що правосуддя – форма діяльності суду, інші – основна функція суду. Зокрема К.В. Гусаров твердить, що судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, кримінального, адміністративного, конституційного, господарського судочинства, а правосуддя є формою захисту права судовою владою. Правосуддя, як уважає вчений, – це єдина діяльність судових органів, яка полягає в необмеженій судовій юрисдикції. Функції ж судової влади – це різні форми вияву правосуддя під час розгляду цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ [5, с. 9, 21].

Цікаво та виразно на цю тему висловився І.Л. Петрухін: «Становлення судової влади – результат самозречення держави, яка допускає контроль над собою з боку незалежного потужного органу – суду» [6, с. 15].

Чимало дослідників пропонують дещо інше формулювання. Наприклад, В.В. Скомороха вважає, що правосуддя – це діяльність судів із розгляду й вирішення справ у судових засіданнях за участю сторін у відповідних процесуальних формах [7, с. 63]. Слушно є позиція професора І.С. Марочкина, який називає правосуддя найбільш цивілізованим і надійним способом вирішення юридичних справ, що виникають у суспільстві, захисту прав і свобод людини, інтересів громадянського суспільства та держави [7, с. 177].

Як правильно зазначається в колективній монографії «Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення», правосуддя може розглядатися як мета, що полягає в розгляді та вирішенні судом справ без акценту на результаті; у такому разі поняття «правосуддя» є тотожним поняттю «судочинство». Водночас правосуддя може розглядатися і як діяльність суду (судочинство), що здійснене відповідно до вимог справедливості й таке, яке забезпечило ефективне поновлення в правах. В останньому випадку йдеться про телеологічне розуміння правосуддя, тобто про правосуддя як мету [4, с. 45].

Можемо погодитися з думкою О.М. Василенко, згідно з якою правосуддя пов'язано зі звичайним правом і прецедентом загального походження, що відбивається в

самій формулі – «судити по праву», відповідно до права. Еволюція правосуддя пов'язана з його спеціалізацією, появою нових видів судової практики [8, с. 147].

Очевидно, що складність і неоднозначність розуміння смислової конструкції «судити по праву» пов'язані передусім із різним сенсом, який вкладали і вкладають у таке багатогранне явище, як «право».

Однією з проблем відтворення правосуддя в практичній діяльності судів є те, що поняття «право» (об'єктивне право) та «закон» співвідносяться як ціле й часткове: закон – лише частина права, оскільки право є втіленням самобутності нашої держави, її традицій і культури, які тільки частково відображено в законі (про це, зокрема, свідчить розмежування принципів верховенства права та законності). Водночас тут доцільно ввести поняття «правовий закон».

На думку А.В. Грищенко, правовий закон – це нормативно-правовий акт, спрямований на реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина, джерелом походження якого є суверенна воля народу, тотожна за своєю сутністю і своїм змістом гуманістичним ідеям і загальноновизнаним людським цінностям, а метою регулювання є забезпечення існування громадянського суспільства, демократичної, соціальної, правової держави та досягнення верховенства права [9, с. 91]. Отже, закон є правовим лише в тому разі, якщо відповідає певним ознакам, а саме: виражає суверенну волю народу, відповідає гуманістичним ідеям і загальнолюдським цінностям, приймається в порядку та відповідно до Конституції України як акта установчої влади народу. Лише в цьому випадку «право» й «закон» стають тотожними категоріями.

Тому складність тлумачення поняття «правосуддя» пов'язана з тим, що не будь-який закон можна вважати правовим, а отже, рішення, прийняте навіть формально відповідно до закону, не завжди є актом правосуддя. У цьому контексті однією з проблем, яка виникає на шляху до здійснення правосуддя загалом і в цивільному судочинстві зокрема, є неоднакове праворозуміння і тлумачення суддею норм закону з їх наступним застосуванням до конкретної справи. Із цього приводу слушно видається думка В.С. Бігуна, який зазначає, що суддею самостійно визначається, що є правом у кожному конкретному випадку, відповідно до вповноваженого розсуду. Відповідність праву свідчить про правосудність рішення; водночас невирішеними залишаються питання нюансів (критеріїв) правосудності у випадках суперечності закону та права [10, с. 121]. Погоджуючись із думкою науковця, сформулюємо одну з основних проблем здійснення правосуддя в цивільному судочинстві – вільне, неоднакове та як наслідок не завжди правильне тлумачення й застосування правових норм суддями під час винесення рішень у цивільних справах. Про це, зокрема, свідчить аналіз судової практики з розгляду різних категорій цивільних справ [11; 12 тощо].

Причин виникнення означеної проблеми кілька. Перше, це прийняття неправових законів та інших нормативних актів, на підставі яких приймаються судові рішення. Судді, як правило, не звертаються до правової оцінки законів, хоча така можливість їм надана ч. 3 ст. 8 ЦПК України [13], і застосовують їх навіть тоді, коли вони суперечать Конституції України, міжнародним принципам і стандартам. Законодавство не зобов'язує суддю виявляти таку невідповідність.

Другою причиною виникнення означеної проблеми є застосування законодавцем неоднозначних, оцінних, філософських термінів у законодавчих актах – «справедливість», «рівність», «добросовісність», «сумлінність» тощо. Суб'єктивне сприйняття цих категорій породжує неоднакове їх розуміння та застосування.

Частково вирішенню цієї проблеми сприяє узагальнення судової практики й надання роз'яснень із приводу застосування норм матеріального та процесуального права до конкретних видів цивільних правовідносин пленумами Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ і Верховного Суду України. Однак, по-перше, такі роз'яснення мають суто рекомендаційний характер, по-друге, вони не можуть охопити всього загалу цивільних правовідносин, що виникають у суспільстві, по-третє, вони часто приймаються вже за фактом виникнення відповідних труднощів у правозастосуванні. Отже, проблема залишається й потребує відповідного вирішення.

Інша проблема, на яку необхідно звернути увагу в контексті дослідження, – це неповнота принципів, передусім процесуальних, визначених у ЦПК України [13]. Зокрема, аналізуючи деякі рекомендації Ради Європи [2; 3], доходимо до висновку, що в цивільному процесуальному законодавстві не відображено такі важливі принципи, як спрощення і прискорення судового розгляду, пропорційність судових витрат, доступність правосуддя тощо.

Крім того, досить часто в процесі судового розгляду та винесення рішення ігноруються конституційні, міжнародні й інші правові принципи, які лежать в основі тих чи інших спірних правовідносин. Вони сприймаються як формальність, яка не має достатніх підстав і механізмів для практичного застосування.

Варто також констатувати той факт, що в національному правовому полі не створено належні умови для практичного застосування навіть деяких із тих принципів правосуддя, які визначені в законодавстві України. На це, зокрема, звертається увага науковцями.

Так, С.О. Короед порушує проблему соціальної спрямованості цивільного судочинства. Науковець зазначає, що для забезпечення рівності й доступності правосуддя необхідно виходити з того, що держава не повинна перекладати свою відповідальність за якісне правосуддя на своїх громадян, які за законом не зобов'язані мати юридичну освіту, отже, приховано змушувати людину користуватися правовою допомогою. Проголосивши право громадян на судовий захист і справедливий судовий розгляд, держава взяла на себе зобов'язання забезпечити зазначені права громадянам незалежно від їх освіти, майнового стану, розумових здібностей тощо. А відтак саме на суд має бути покладено обов'язок не лише керівництва рухом процесу, а й установалення обставин справи з власної ініціативи [14, с. 160].

Р.Ю. Ханік-Посполітак указує на проблему доступності правосуддя в контексті часто обтяжливих судових витрат. Учений зазначає, що хоча прийняття Закону України «Про судовий збір» було надзвичайно важливим і необхідним, однак підхід, закладений у ньому щодо розміру сплати судового збору при зверненні до суду, не сприяє доступності правосуддя в цивільному процесі, навпаки, стає однією з перешкод до реалізації цього принципу [15, с. 120].

Погоджуючись із науковцями, доцільно також звернути увагу на існування об'єктивних причин виникнення проблем із практичним утіленням таких принципів, як своєчасність і швидкість розгляду цивільних справ, обов'язковість судових рішень тощо.

Отже, уважаємо, що до сучасних проблем здійснення правосуддя в цивільному судочинстві варто зарахувати такі: 1) наявність неправих законів і як наслідок прийняття неправосудних рішень у цивільних справах, що ґрунтуються на таких законах; 2) неоднакове розуміння й застосування норм матеріального та процесуального права в процесі здійснення цивільного судочинства. Це породжує проблему прийняття різних за змістом рішень з одних і тих самих правовідносин; відповідно, одне з таких рішень є

неправосудним; 3) ненадання належної уваги суддями під час вирішення цивільних спорів принципам цивільного судочинства та принципам, що лежать в основі спірних цивільних правовідносин, унаслідок чого приймаються законні, але не завжди правові рішення; 4) неповнота принципів цивільного судочинства, відображених у ЦПК України, але рекомендованих Радою Європи, що породжує їх фактичне невиконання.

Покращення стандартів правосуддя, як і будь-якої іншої сфери суспільного життя, можливе лише за рахунок спільних зусиль суспільства й держави. Натомість доводиться констатувати, що сьогодні й суспільство, і держава не завжди спільно вивіряють вектор руху в бік правової держави. Трапляється, що судова влада позиціонується іншими гілками державної влади і сприймається суспільством як джерело більшості проблем, які існують у країні, що, безперечно, створює нові проблеми.

Правові знання пересічних громадян із тих чи інших питань судової процедури, доступу до суду, добросовісності суддів, можливості захистити свої права формуються під впливом засобів масової інформації, окремих кореспондентів, які шукають популярності й сенсацій часто в людських проблемах і темних для них лабіринтах закону, або зі слів депутатів, котрі одночасно з мандатом отримують студентський квиток і починають опановувати юриспруденцію з нуля, не завжди компетентних у цих питаннях представників інших органів державної влади. Такий стан логічно призводить до правового нігілізму, послаблення законності, зниження довіри громадян до суду, а потім і до держави загалом.

Потрібно зазначити й те, що в багатьох представників державної влади є чітке та виважене розуміння необхідності й напрямів подальших кроків реформування національного законодавства. «Ми хочемо підвищити сумлінність суддів, зробити так, щоб він відійшов від формального підходу в застосуванні процесуальних норм. Ми хочемо зробити так, щоб суддя усвідомив, що головною його метою є ефективний, своєчасний, справедливий і законний розгляд конкретної справи і захист прав сторони у справі. Суддя повинен вести себе в процесі сумлінно і зробити все, для того щоб виконати завдання судочинства, а не застосувати формально правильно якусь процесуальну норму» [15].

Для цього пропонують унести відповідні нормативні зміни до судової процедури зокрема, розширити способи судового захисту (захист прав здійснюється не тільки за допомогою механізмів, визначених законом або договором, а й іншим способом, який ефективно захищає право) і засоби доказування. В останньому питанні реформатори роблять ставку на введення інституту свідків у господарському процесі. У цієї ідеї є як прихильники, так і противники. Аргументи останніх зводяться до побоювань, що в разі введення інституту свідків господарський процес утратить одну з головних своїх переваг – оперативність розгляду справ. Ураховавши всі «за» і «проти», реформатори пропонують компромісний варіант реалізації цієї новації, передбачивши умову, що «показаннями свідків доводиться те, що не підтверджується, але й не спростовується письмовими доказами у справі». У цьому випадку свідчення будуть як субсидіарне, додаткове джерело доказів. При цьому, щоб зміни негативно не позначилися на швидкості розгляду господарських справ, передбачається, що такі свідчення можуть бути письмовими. Разом із тим планується впровадити електронну форму доказів як самостійний засіб доказування.

Ще однією новацією процесуального законодавства є пропозиція введення ефективних механізмів забезпечення позову й доказів. Пропонується, щоб суд за клопотанням відповідача, на пропозицію позивача або з власної

ініціативи вимагав від особи, котра звернулася із заявою про забезпечення позову, забезпечити відшкодування можливих збитків відповідача, які можуть бути викликані забезпеченням позову (зустрічне забезпечення). Розмір зустрічного забезпечення визначається судом з урахуванням обставин справи. Заходи зустрічного забезпечення позову повинні бути спільномірні із заходами забезпечення позову, застосованими судом, і розміром збитків, яких може зазнати відповідач у зв'язку із забезпеченням позову.

Подолати проблеми цивільного судочинства планується також запровадивши нові правила юрисдикції та підсудності. Ключовою новацією в цій частині є те, що юрисдикція між загальними, господарськими і адміністративними судами буде розмежовуватись не за суб'єктним принципом, як зараз, а залежно від предмета спору. Також передбачається алгоритм, згідно з яким похідні позовні вимоги в певних випадках можуть бути об'єднані з основними, навіть якщо вони повинні розглядатись окремо за різними правилами судочинства. Ця ініціатива покликана вирішити проблему «дублювання» цивільних, господарських, адміністративних процесів [15].

Хочемо також торкнутися деяких проблем апеляційного й касаційного провадження у цивільному процесі України.

Зокрема, певні складнощі для судової практики містять норми ЦПК України щодо меж розгляду справи апеляційним судом (ст. 303) і судом касаційної інстанції (ст. 335). Насамперед це пов'язано з правом цих судів вийти за межі доводів скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення суду. Варто зазначити, що норми ЦПК України взагалі не містять положень, які б передбачали обов'язкове скасування рішення суду. При цьому так звана фактична процесуальна діяльність у суворо регламентованій галузі права або дискреція суду (суддівський розсуд при ситуаційних чи дискреційних нормах) під час застосування цього положення закону можуть призвести до суддівського свавілля.

Доказові межі перегляду справи апеляційним судом визначено ч. 2 ст. 303 ЦПК України, яка вказує на те, що апеляційний суд досліджує нові докази, зокрема тоді, якщо визнає, що вони з поважних причин не могли бути подані до суду першої інстанції. При цьому закон не вказує, які саме це можуть бути докази. Варто зазначити, що обмеження в можливості надання доказів до суду апеляційної інстанції має на меті не створення перешкод у поповненні доказової бази у справі, а, навпаки, забезпечення максимально повного подання доказів шляхом підвищення активності осіб, які беруть участь у справі, під час її розгляду в суді першої інстанції та відповідальності за свої дії в процесі захисту права.

Водночас це потрібно відрізнити від випадків, коли в особи, яка надає нові докази до апеляційного суду, відсутні недобросовісність дій, якщо суд першої інстанції неповною мірою виконав свої обов'язки щодо забезпечення змагального процесу та роз'яснення учасникам процесу наслідків учинення або невчинення процесуальних дій (ч. 4 ст. 10 ЦПК України).

У цьому аспекті варто зазначити ще одну процесуальну проблему. Так, у випадках, коли подані нові докази свідчать про необхідність залишити рішення суду без зміни, відмова від дослідження цих доказів і як наслідок скасування рішення суду означало б, по суті, скасування рішення з одних лише формальних міркувань, що суперечить ч. 2 ст. 308 ЦПК України. Тому зазначена вище імперативність правової норми щодо умов прийняття нових доказів апеляційним судом породжує колізію між ч. 2 ст. 308 і ч. 2 ст. 303 ЦПК України, яка може бути вирішена

лише на законодавчому рівні шляхом розширення переліку випадків прийняття нових доказів.

Межі розгляду справи судом касаційної інстанції визначено в ст. 335 ЦПК України, що складається з трьох частин, кожна з яких має свої особливості, сферу застосування та механізм дії. На жаль, цей аспект у контексті повноважень суду касаційної інстанції у вітчизняній юридичній науці практично не досліджувався, у зв'язку з чим постійно виникають спірні правові ситуації.

Так, абсолютно зрозумілим є те, що касаційний суд перевіряє законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції.

Питання про можливість подання до суду касаційної інстанції додаткових доказів, на відміну від апеляційного провадження, з першого погляду є однозначним, оскільки ч. 1 ст. 335 ЦПК України цього не передбачає. Разом із тим у п. 7 ч. 2 та ч. 5 ст. 326 цього Кодексу, яка регламентує форму і зміст касаційної скарги, передбачено, що до касаційної скарги можуть бути додані письмові матеріали відповідно до кількості осіб, котрі беруть участь у справі. Як відомо, письмові матеріали є письмовим доказом (ст. ст. 57, 64 ЦПК України). У зв'язку з цим закономірно виникає питання: які письмові документи законодавець має на увазі?

Однак ця норма права та її співвідношення з ч. 1 ст. 335 ЦПК України вченими практично не коментується або зазначається, що мають на увазі лише документи, які підтверджують оплату судових витрат, копії судових рішень, документи щодо повноважень представника тощо, а якщо додаткові матеріали до касаційної скарги все ж таки додані, то вони касаційним судом не розглядаються.

Хоча є й дещо інші думки. Деякі вчені вважають, що це можуть бути додаткові матеріали, які стосуються виключно перевірки законності рішення. Зокрема, це документи на підтвердження наявності в сторони пільг щодо сплати судового збору, незважаючи на те що попередні судові інстанції стягнули судовий збір; документи, які вказують на порушення судом попередньої судової інстанції встановлених законом правил про належне повідомлення про дату судового засідання; про порушення правил належності й допустимості доказів; про порушення правил виключної підсудності, що є безумовною підставою для скасування рішення суду; про порушення правил належності й допустимості доказів тощо. Водночас зазначені документи не повинні стосуватися вирішення матеріально-правового спору чи перегляду рішення по суті спору.

Правила норми права про додання до касаційної скарги додаткових матеріалів буде сприйматися зовсім по-іншому в разі подання касаційної скарги особою, яка не була залучена до участі у справі, проте вважає, що ухваленням рішенням порушуються її права чи на неї покладаються певні обов'язки. У такому разі в предмет доказування для суду касаційної інстанції входить з'ясування обставин, пов'язаних із дійсним (чи уявним) порушенням прав такої особи, на підставі як доводів скарги, так і доданих до скарги документів/доказів. Не дослідити ці документи для правильного вирішення справи буде неможливо.

Складними для розуміння і сприйняття є суперечливі норми процесуального законодавства, які регламентують право апеляційного суду чи суду касаційної інстанції направити справу на новий розгляд під час скасування судового рішення. Так, апеляційний суд таким правом узагалі не наділений при скасуванні рішення суду (ч. 1 ст. 307 ЦПК України), а суд касаційної інстанції таким правом наділений (ч. 2 ст. 338 ЦПК України). Отже, якщо суд першої інстанції не залучив, наприклад, одного зі спадкоємців до участі у справі тощо (раніше так звана безумовна підстава для скасування рішення суду), то апеляційний суд не має права ні залучити таку особу на стадії апеляційного провадження

(ч. 1 ст. 303 ЦПК України), ні скасувати рішення суду з направленням справи на новий розгляд. Разом із тим суд касаційної інстанції, як правило, у такій ситуації скасовує судові рішення з направленням справи на новий розгляд. Отже, апеляційний суд у силу закону не може виправити його очевидне порушення судом першої інстанції.

У такій правовій ситуації в юридичній літературі вже не раз зазначалось про необхідність або повернення апеляційному судові права на скасування рішення суду з направленням справи на новий розгляд хоча б у разі порушення основних засадних принципів процесу, або наділення його повноваженням при скасуванні рішення суду за певних умов розглядати справу як суд першої інстанції.

Отже, як і діяльність усієї судової влади загалом, так механізм перегляду судових рішень зокрема повинні бути зрозумілими та передбачуваними, це є вимогою ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка є складовою національного законодавства і джерелом права.

Висновки. Отже, для подальшого розвитку цивільного судочинства в Україні та формування ефективної моделі цивільного процесу необхідно передусім чітко усвідомити, що правосуддя має бути єдиною можливою метою й одночасно способом здійснення судочинства в цивільних справах. Для цього потрібно суттєво розширити принципи цивільного судочинства, визначені в розділі I ЦПК України, додавши такі з них, як справедливість, об'єктивність, верховенство права.

На окрему увагу науковців у наступних працях заслуговує дослідження питання природи та проблема забезпечення фундаментального права на справедливий судовий розгляд у контексті, як не дивно, гострого для України питання застосування судами принципу верховенства права. Хоча практика Європейського суду з прав людини й визначає та охороняє право, закріплене в ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, для багатьох право на справедливий суд сприймається як занадто багатогранний і різноаспектний лозунг. Очевидним є те, що формування для суддів усіх інстанцій чітких орієнтирів відповідного права зведе до мінімуму кількість рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України та забезпечить більш ефективну роботу національних судів.

Потрібно додати, що ефективність судочинства в цьому напрямі пов'язана з постійним і неухильним застосуванням судами того ж таки принципу верховенства права. Однак цей глобальний демократичний принцип не має чіткого понятійного наукового визначення, унаслідок чого він є складним і для розуміння суддями, і для застосування ними. Водночас, попри постійне згадування, можна, мабуть, так сказати, незважаючи на балачки про принцип верховенства права, можемо стверджувати про відсутність рекомендацій щодо його практичного застосування, які б могли використовуватись судами будь-яких рівнів і спеціалізацій. Також важливим є створення необхідних умов для втілення кожного з цих принципів у судову практику. Сьогодні, на жаль, ще зарано говорити про тотожність правосуддя та цивільного судочинства. Перше, як правило, є лише формальною нечіткою метою судочинства, яка часто залишається не досягнутою. Очевидним є те, що стан здійснення судочинства потребує підвищення якості й ефективності, невідкладних заходів, спрямованих на пошук шляхів вирішення таких проблем, як забезпечення рівного доступу до правосуддя, справедливого вирішення судових справ, ухвалення зрозумілих і очікуваних обгрунтованих судових рішень, відновлення довіри суспільних інституцій до судової влади. Між тим, правосуддя – більше ніж мета. Воно уособлює все надбання національних правових традицій, правової культури, моралі. «Судити по праву» в цивільному

судочинстві означає розглядати й вирішувати цивільні справи об'єктивно, неупереджено, справедливо, у точній відповідності до вимог правого закону. Тому перспективами подальших наукових досліджень убачаються кроки, спрямовані на дослідження етапів і механізмів наближення українського судочинства до європейських стандартів і гармонізації національного й загальноєвропейського законодавства. Зрозуміло, що в Україні в процесі євроінтеграції необхідно вдосконалювати вітчизняні норми про судочинство з метою забезпечення загальноєвропейських підходів у питаннях процедури відправлення правосуддя. Шляхи такої гармонізації зараз досить детально обговорюються й на практичному, і на науковому рівнях. Водночас зазначене питання вимагає додаткового вивчення і ґрунтовного осмислення, урахування процесу конституційної реформи в частині правосуддя та його впливу на подальший розвиток суспільних відносин в Україні.

Також необхідно звернути увагу на те, що обов'язковою запорукою вирішення проблем, пов'язаних зі здійсненням правосуддя, є забезпечення єдності судової практики. Відсутність однакового застосування норм матеріального і процесуального права напрямують зумовлює порушення низки основоположних прав і свобод громадян, сприяє розбалансованості прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, підриває впевненість у здатності судової влади виконувати своє завдання, негативно впливає на імідж країни і, урешті-решт, призводить у тому числі до соціальних конфліктів. Важливе значення для забезпечення єдності, прогнозованості судової практики має вдосконалення механізму реалізації процесуальних повноважень вищими судами, зокрема розширення процесуальних засобів реагування на неоднаковість правозастосування. Ще більш гострою проблемою, що потребує наукових досліджень, є правильне розуміння та застосування судами апеляційної й касаційної інстанцій закладених у законодавстві про судочинство позапроцесуальних механізмів здійснення своїх повноважень.

Так, відповідно до закону, суди апеляційної й касаційної інстанцій уповноважені надавати методичну допомогу судам нижчих рівнів, однак жоден нормативно-правовий акт не визначає характеру та обсягу цієї діяльності, що унеможливує ефективність надзвичайно важливої частини функцій судової влади.

Ми передбачаємо, що забезпечення єдності судової практики неодмінно знизить украї високий відсоток скасованих і змінених судових рішень. Проте таке наше передбачення було б доцільно підтримати або оспорити в результаті відповідних наукових дискусій.

Наступним аспектом обговорення, безумовно, має стати пошук напрямів спрощення судових процедур і розвиток альтернативних способів розгляду справ. Дані судової статистики за останні роки свідчать про те, що судді в багатьох регіонах України стикаються з проблемою надмірного навантаження, яка, у свою чергу, призводить до погіршення якості розгляду судових справ і порушення розумних строків розв'язання конфліктів, вирішення спорів, поновлення й захисту прав. Саме тому вартими уваги є вивчення та пошук шляхів упровадження таких спрощених судових процедур, які довели свою ефективність.

Хочемо окремо зауважити про те, що запропонованих нами дій буде недостатньо для утвердження нових стандартів судочинства без відповідного сприяння учасників процесу. Адже ми бачимо, що проблеми в здійсненні правосуддя досить часто зумовлюються неналежною процесуальною поведінкою цих осіб. Саме тому в процесі законотворення доцільно розглянути способи належного реагування на випадки зловживання своїми процесуальними правами з боку учасників судового процесу.

Список використаної літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (81) 7 щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя, від 14 травня 1981 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_133.
3. Рекомендація № R (84) 5 Комітету Міністрів країнам-членам відносно принципів цивільного судочинства, спрямованих на удосконалення судової системи, від 28 лютого 1984 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_126.
4. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: [колективна монографія] / [А.М. Бернюков, В.С. Бігун, Ю.П. Лобода, Б.В. Малишев, С.П. Погребняк, С.П. Рабінович, В.С. Смородинський, О.В. Стомба] ; відп. ред. В.С. Бігун. – К., 2009. – 316 с.
5. Гусаров К.В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух : [монографія] / К.В. Гусаров. – Х. : Право, 2010. – 352 с.
6. Петрухин И.Л. Проблема судебной власти в современной России / И.Л. Петрухин // Государство и право. – 2000. – № 7. – С. 14–17.
7. Марочкин И.Е. Ценность судебной власти / И.Е. Марочкин // Пробл. законности : республик. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В.Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2003. – Вип. 60. – С. 177–182.
8. Василенко О.Н. Проблемы онтологии и эволюции правосудия и форм права : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.Н. Василенко. – Ростов-на-Дону, 2000. – 172 с.
9. Грищенко А.В. Правовий закон: питання теорії та практики в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А.В. Грищенко. – К., 2002. – 227 с.
10. Бігун В.С. Здійснення правосуддя в цивільному судочинстві: про право, прав осудність і розсуд (філософсько-правові аспекти) / В.С. Бігун // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – С. 117–123.
11. Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.11.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-08>.
12. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.03.2012 № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12>.
13. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
14. Короед С.О. Соціальна спрямованість правосуддя в цивільних справах / С.О. Короед // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2013. – Вип. 22. – Ч. 1. – Т. 1. – С. 158–161.
15. Ханік-Посполітак Р.Ю. Доступність правосуддя в цивільному процесі в контексті Закону України «Про судовий збір» / Р.Ю. Ханік-Посполітак // Наукові записки НаУКМА. Серія «Юридичні науки». – 2012. – Т. 29. – С. 117–120.
16. Мы хотим повысить добросовестность судьи, сделать так, чтобы он отошел от формального подхода в применении процессуальных норм, – А. Филатов о реформе процессуального законодательства // Юридическая практика. – 24 марта 2016 года.